Корж В.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент
м. Харків

Характеристика кримінальних функцій членів організованих злочинних утворювань корисливо-господарської спрямованості

У юридичній літературі виділяють в організованих злочинних утвореннях (ОЗУ) безпосередніх виконавців злочинних діянь і організаційно-керівний склад. Виконавців злочинних ролей в організованих злочинних групах умовно поділяють на організаторів, основних і другорядних членів.

Криміналістична характеристика злочинних ролей в організованій групі, злочинній організації, спілці має певне значення для вибору тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і для розслідування в цілому. У ОЗУ центральне місце займають особи, які сформували (утворили) організовану групу, злочинну організацію, спільність так звані керівники злочинного бізнесу. Ці особи називаються в злочинному світі лідерами, а в юридичній науці - організаторами, керівниками організованого злочинного утворення.

Криміналістична класифікація суб'єктів економічних злочинів взаємозв'язана з кримінально-правовою характеристикою. Дослідники кримінально-правової науки до основних ознак, які характеризують організовану групу, відносять наявність в ній організатора, керівника організованого злочинного утворення. Згідно з п. 3 ст. 27 КК України організатором визнається особа, яка організувала скоєння злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою або здійсненням.

На наш погляд, організатором визнається особа, яка створила організовану групу або керувала нею, а також забезпечувала фінансування або організувала приховування злочинної діяльності.

Кримінально-правова характеристика організатора запропонована М.П. Водько. Він вважає, що організатор - це співучасник, який:

– готує скоєння злочину, тобто підбирає співучасників, визначає об'єкт злочину, розподіляє ролі співучасників;

– керує виконанням злочину на місці його здійснення разом з іншими виконавцями;

– утворює злочинну групу або злочинну спільність, тобто визначає учасників злочинного формування, одержує згоду на участь у злочинній діяльності, структурує формування, встановлює співвідношення підлеглості, забезпечує її зброєю і спеціальними технічними засобами, встановлює систему захисту від соціального контролю;

– керує організованою групою або злочинною спільністю, тобто планує злочинну діяльність, інструктує учасників, визначає об'єкти, час і спосіб злочинного посягання, підводить підсумки (розбори), розподіляє злочинні доходи тощо [2].

Вказані елементи кримінально-правової характеристики організатора організованої групи, злочинної організації мають значення для формування криміналістичної характеристики ролевих функцій членів ОЗУ.

У числі особових якостей організатора (лідера) слід виділити його значний кримінальний і життєвий досвід, безумовний авторитет, психологічні особливості.

Знання особових особливостей організатора організованої групи, злочинної організації, співтовариства дозволить визначити ступінь і характер індивідуальних причин та мотивів злочинної поведінки. Саме особа правопорушника з його свідомістю і волею – це та центральна ланка, яка зв'язує причину і наслідок.

Вивчення індивідуально-психологічних особливостей лідерів кримінальних структур дозволило виявити типові риси: організаторська здібності, висок вольові якості, толерантність, аналітичний розум, уміння відстояти себе і емоційну витримку. Останнє дає їм можливість володіти ситуацією і ухвалювати рішення з урахуванням обставин, умов споєння злочину.

У криміналістичній літературі виділяють наступні типи лідерів злочинного середовища: замовники; лідери-організатори; лідери змішаного типу; лідери-керівники; керівники-виконавці [3]. На наш погляд, вказаний тип лідера відноситься до керівників (лідерів) злочинних груп корисливо-насильницької спрямованості. Від них істотно відрізняються організатори злочинної діяльності у сфері економічних відносин. Вони, як правило, суміщають організаційні, адміністративно-господарські і контрольні функції, є ініціаторами створення злочинної групи, а після її формування здійснюють комплекс різних функцій, зокрема, направлених на здійс-

нення економічних злочинів, забезпечення безпеки функціонування організованої злочинної діяльності, а також функцій, пов'язаних з управлінням групою, розвитком кримінальної діяльності, легалізацією криміналістичних доходів.

У організованих злочинних утвореннях корисливо-господарської спрямованості осіб, що виконують організаційно-розпорядливі функції, називають "бос" або "патрон". У науці кримінального права – криміналістиці, вказані особи називаються організаторами злочинної групи, злочинної діяльності.

За даними наших досліджень, 33 % – організатори ОЗУ у сфері економіки у минулому були кримінальними авторитетами; 28,9 % – організатори ОЗУ – це керівники комерційних структур; тоді як 23,9 % – це посадовця владно-управлінських органів, а 14,2 % – керівники державних, колективних підприємств.

Як свідчать результати досліджень, організаторами організованих злочинних утворень у сфері економічної діяльності, як правило, були чоловіки. Зокрема, 25 % – це чоловіки у віці від 20 до 35 років; 61,9 % – від 35 до 50 років і 13,1 % – чоловіки у віці від 50 до 65 років. Кожен п’ятий організатор вказаних злочинних утворень відбував уже покарання.

Слід відмітити, що організатори злочинної діяльності у сфері економічних відносин – це освічені люди, які були наділені певними владними повноваженнями, посідали керівні посади у владно-управлінських органах, комерційних структурах, на державних підприемствах. Деякі з них мали депутатську недоторканність, займали високе службове становище в державних органах. Вони відносяться до нового типу інтелектуальних "білокомірцевих" злочинців. До їх особистих якостей, на нашу думку, відноситься: заповзятливість, організаторські здібності, рішучість, оперативність, комунікабельність, цілеспрямованість, прагматичність, компетентність. Організатори "білокомірцевої" злочинності не беруть безпосередньої участі у скоєнні економічних злочинів, а забезпечують їх ретельну підготовку, здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю і виконують організаційні, управлінські й спеціальна функції. До останніх відноситься: "розбір конфліктів", "прокурорський нагляд", "третейський суд" тощо [4].

Вивчення практики розслідування економічних злочинів показує, що залежно від виду організованого злочинного утворення можна виділити організаторів організованих груп, злочинних ор-

ганізацій, спільності. Окрім перерахованих загальних функцій і особових властивостей їм властива низка особливостей.

Організатори організованих груп – це особи, керівники злочинного бізнесу. Вони здійснюють комплекс функцій щодо управління групою, забезпечення безпеки злочинно діяльності, функціонування організованої групи й розвитку її діяльності.

Програма вивчення особи організатора організованої злочинної групи має деякі особливості. Перш за все необхідно враховувати його дії, пов'язані з формуванням (створенням) організованої групи; її функціонуванням; організацією і керівництвом злочинною діяльністю, управлінськими функціями всередині групи. Діяльність організатора щодо управління групою включає виконання різних організаційних функцій, зокрема, розробку плану скоєння економічного злочину, його підготовку, створення сприятливої обстановки, продуманість способів скоєння злочину, визначення складу груп і розподіл ролей, підготовку технічних засобів, координацію дій учасників кримінальної операції, вживання заходів щодо забезпечення її безпеки й безпеки членів групи, ведення докладного обліку злочинних доходів й їх розподіл між членами організованої групи з урахуванням внеску кожного; залучення нових учасників до складу групи.

Організатори (керівники) організованої групи у сфері економіки звичайно характеризуються як особи, обізнані з питаннями економічних і правових основ ринкових відносин, заповзятлива, які володіють певними можливостями і організаторськими здібностями, та мають службове посадове престижне становище або авторитет у кримінальній сфері й значні фінансова кошти. Організатори розкрадань грошових коштів, банківського кредиту мають фахову фінансову, бухгалтерську підготовку. Важливе значення для розслідування набуває знання слідчим найбільш типових особових якостей, властивих організаторам організованих груп корисливо-господарської спрямованості. Організатор (керівник) вказаної групи, як вважають кримінологи, володіє особливою (батьківською) харизмою, часом нез'ясованою привабливою і пригнічуючою силою [5]. Ця сила часто пов'язана саме з тим, що лідер кримінальної організації має значний кримінальний і життєвий досвід, сильну психіку, яка визначається безумовним авторитетом. Типовими особовими якостями організаторів організованих груп є життєвий досвід, хитрість і сила волі. Ці якості допомагають їм швид-

ко сходитися з людьми, завойовувати їх довіру, авторитет, прихильність, а також бачити їх недоліки і використовувати їх в своїх цілях. Сила волі допомагає організаторам проявляти наполегливість і енергію для досягнення поставленої мети, пригнічувати волю інших, підпорядковувати їх своєму впливу.

Сукупність зазначених даних і особових якостей організатора (керівника) організованої групи дозволяє одержувати найбільш обґрунтовану характеристику.

Функціям організатора (керівника) злочинної організації, спільності властиві певні особливості. Кримінологи виділяють в злочинній організації, як єдиноначальність в управлінні, так і колегіальність тобто управлінські функції виконує керівництво колегіально [6]. Щодо лідерства в організації, у тому числі й кримінальній, соціологами виявлена одна важлива закономірність, що полягає в тому, що більшості груп і організацій в ході взаємодії "виділяються" не один, а два лідери [7]. У групах, де сильна тенденція до тотального контролю, окрім цільового лідера, який очолює справу (бізнес), формується і емоційне лідерство, так би мовити "для душі" [8]. Таких лідерів у організації може бути навіть декілька. У злочинних організаціях їх організатори, як правило, є і керівниками тобто мають владу.

Організатори злочинних організацій, спільності корисливогосподарської спрямованості, за нашими дослідженнями, одночасно здійснюють загальне керівництво злочинною діяльністю і злочинною організацією. Це не виключає покладання ними на інших активних членів злочинної організації обов’язків з організації, підготовки до скоєння економічних злочинів та приховування наслідків злочинної діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 255 КК України організатори злочинних організацій виконують низку дій для створення злочинної організації, її керівництвом, участю в ній; організацією керівництвом й сприянням зустрічі (зібрання) представників злочинних організацій або організованих груп; розробки планів та умов сумісного скоєння злочинів; матеріальним забезпеченням злочинної діяльності; координацією дій об’єднань злочинних організацій або організованих груп. Окрім вказаних у КК можна виділити й інші кримінальні дії організатора злочинної організації, спільності. Зокрема, це – комплекс функцій: з управління вже створеної злочинної організації, і перерозподіл обов’язків між учасниками злочинного утворення, його окремих структурних підрозділів, встановлення дисципліни й забезпечення контролю за її до-

триманням; підбору й підкупу корумпованих посадовців владно-управлінських органів; забезпечення захисту членів злочинної організації; приховування слідів злочинної діяльності; забезпечення безпечного і ефективного обороту кримінальних доходів в легальний бізнес, політичні інститути, засоби масової інформації, а також в офшорні зони тощо.

Як свідчать матеріали практики, представникам вищих і частково середніх ланок злочинної організації звичайно властива вища злочинна авторитетність, заснована на злочинному досвіді, матеріальних засобах і особистих якостях. Організатори-керівники організованих злочинних організацій у сфері економіки, як правило, є успішними підприємцями, депутатами, співвласниками засобів масової інформації, займають керівні пости в політичних партіях.

Типологія організаторів злочинної діяльності корисливо-господарської спрямованості характеризується не тільки відміченими вище функціями, особовими якостями, але й іншими їх властивостями. Останні підлягають вивченню дослідниками з кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінальної психології, інших наук.

Досліджуючи рольові функції членів організованих злочинних утворень, можна виділити в організаційно-керівному складі: а) радників з фінансово-комерційних, економічних, юридичних, виробничих і інших питань; б) менеджерів; у) директорів-координаторів; г) осіб, що здійснюють функції розвідки і контррозвідки; д) осіб, що забезпечують безпеку функціонування злочинної організації, злочинної діяльності й особливо його організатору (керівництву). Нерідко особи, які входять до комерційно-фінансових, комерційно-господарських структур злочинної організації, за винятком керівників, можуть і не знати, на кого вони "працюють", оскільки ці організації, установи й підприємства в основному легітимні й служать офіційним прикриттям злочинного об’єднання.

Роль виконавців в організованих злочинних утвореннях пов'язана із здійсненням певних дій, направлених безпосередньо на скоєння економічного злочину.

Виконавці, як правило, – це активні учасники організованої злочинної організації. Вони постійно беруть участь в злочинній діяльності організованої групи, злочинної організації, спільності. Їх кримінально-трудовий стаж, кримінальна спеціалізація, досвід мають вплив на злочинні дії, направлені на безпосереднє скоєння економічного злочину. Виконавці вносять вагомий внесок у розви-

ток кримінальної діяльності організованої групи, злочинної організації, спільності.

Вивчення слідчої та судової практики показує, що виконавці економічних злочинів потрапляють до організованої групи, злочинної організації, двома шляхами: або за власною ініціативою, або вони були втягнуті за допомогою різних прийомів, зокрема компрометації і шантажу, створення матеріальної залежності, створення труднощів в роботі тощо.

Виконавці, які добровільно входять до організованої злочинної групи – це особи із антигромадською орієнтацією. Їм властиві: постійна участь в скоєнні економічних злочинів, ініціативність, правовий нігілізм, вседозволеність, гордість за свою причетністю до організованої групи, злочинної організації, спільності, безпосередньому скоєнні злочину, відсутність страху за притягнення до кримінальної відповідальності. На формування злочинного наміру впливає наявність певних особових особливостей: пристрасть до наживи, певний кримінальний досвід у скоєнні економічних злочинів, самолюбність, заздрість, безвілля, жадібність, ведення аморального способу життя тощо.

Виконавці економічних злочинів, як правило, активні, ініціативні, енергійні. Організатори знають і цінують їх ділові, професійно-кримінальні й особові якості, доручають нерідко їм виконання організаційних функцій розроблення технології злочину, підготовки засобів, способів приховування слідів. В той же час вказаний тип виконавців стійко тримається на допитах. Вони заперечують свою провину, відмовляються від дачі свідчень. На досудовому слідстві поводяться агресивно, розбещено, задиристо. Подолати їх протидію слідчий може шляхом ретельного з'ясування низки обставин, зокрема про минуле в їх житті; вивчення особи обвинуваченого, причин та умов об'єднання в організовану злочинну групу, формування злочинної поведінки, а також шляхом одержання консультативної допомоги психолога при підготовці та проведенні допиту.

Як свідчить практика, нерідко безпосередні виконавці економічних злочинів були втягнуті в організовану злочинну діяльність керівниками владноуправлінських органів, господарських, комерційних структур. Вони втягуються до організованої групи, злочинної організації, спільності під впливом або за втручанням, керівника трудового колективу. Можна виділити наступні прийоми втягування організаторами економічних злочинів потрібних їм осіб на роль виконавців:

Перший – використання важкого матеріального стану окремих осіб у зв'язку з безробіттям, відсутністю коштів для існування й іншими негативними наслідками соціально-економічної кризи.

Другий – компрометація осіб, які вчинили різні зловживання, порушення, провину. Цей прийом часто використовують організатори злочинних утворень, які суміщають злочинну діяльність з офіційною посадою. Вони залучають підлеглих їм осіб до організованої злочинної діяльності, як із застосуванням шантажу, так і без такого.

Третій – створення труднощів в роботі для підлеглих. Організатор злочинної групи одночасно є керівником підприємств, організацій, установ. Він навмисно створює труднощі в роботі окремих осіб, яких планує використовувати в ролі безпосередніх виконавців запланованих ним економічних злочинів. Тут використовуються різні прийоми: звільнення за дрібну провину, просування по службі, підвищення зарплати або пряму пропозицію на роль виконавця з обіцянкою пристойної частки доходу, за "внесок" в "загальну справу" тощо.

На втягування вказаних осіб в організовану злочинну діяльність впливають вади особи: безвілля, безхарактерність, іноді боязкість тощо. Окрім зазначених основних рольових функцій в ОЗУ є менеджери, охоронці, радники з правових, економічних питань, корумповані службові особи державних органів влади та управління. Зазначені рольові функції організованих злочинних груп, організацій, спільності потребують подальших наукових досліджень з метою протидії організованій злочинній діяльності у сфері економіки.

Література

1. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. –.М.: 1992.

2. Голик Ю.В. Организованная преступность: состояние и тенденции. – Владивосток: 1999.

3. Водько Н.П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью. – М.: 2000. – С. 9.

4. Кондратюк Л.И Социально-психологическая характеристика субъектов организованной преступности. – М.: 1998. – С. 110.

5. Основы борьбы с организованной преступностью. – М.: 1996. – С. 149.

6. Ларьков А.Н. Теневая экономика и меры борьбы с ней. – М.: 2000. – С. 18.

7. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. –.К.: 1990.

8. Овчинский В.С. Стратегия борьбы с мафией. – М.: 1993.

9. Шульга В.И. Организованная преступность в свете теории социальных систем. – Владивосток: 1999.

10. Экономическая преступность. Сборник научных трудов. – М.: 2000.